

УДК 342.9:349.44

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.34>

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ МУНІЦИПАЛІТЕТІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Цимбалюк В.І.,*кандидат юридичних наук, професор,**в.о. директора**Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук,**Національний університет водного господарства**та природокористування*

ORCID: 0000-0002-5572-9603

Цимбалюк В.І. Європейські стандарти конституційно-правового забезпечення повноважень муніципалітетів у сфері земельних відносин та перспективи їх імплементації в Україні.

У статті досліджуються європейські стандарти конституційно-правового забезпечення повноважень муніципалітетів у сфері земельних відносин з урахуванням практики європейських держав. Науковці наголошують, що, хоча термін «муніципальна власність» не завжди прямо закріплений у конституціях країн Євросоюзу, фактично існує чітко визначена матеріально-фінансова основа діяльності муніципалітетів. Її сутність полягає у наданні органам місцевого самоврядування реальних правових та фінансових інструментів управління землями, що забезпечує збалансованість приватних, публічних і екологічних інтересів.

На прикладі Німеччини проаналізовано модель міського планування, засновану на принципах автономії муніципалітетів і сталого розвитку, визначених Федеральним будівельним кодексом. Автор підкреслює, що конституційні положення Основного закону ФРН мають значну схожість із Конституцією України, зокрема щодо гарантій місцевого самоврядування, права громад на участь у прийнятті рішень, охорони земель як суспільного ресурсу та забезпечення балансу інтересів громади і держави.

Відзначається й досвід Сполученого Королівства, де компетенція місцевих рад охоплює розподіл земельних ділянок, планування територій, облаштування зон відпочинку та кладовищ, при цьому передбачено можливість делегування функцій між рівнями влади, крім податкових. Такий підхід сприяє уникненню дублювання повноважень і створює умови для ефективного використання земельних ресурсів.

Окремо акцентується на нідерландській системі просторового планування, що базується на багаторівневій взаємодії центральної, провінційної та муніципальної влади, а також на положеннях Європейської ландшафтно-конвенції, яка встановлює стандарти сталого розвитку, екологічної відповідальності та публічної участі.

Зроблено висновок, що імплементація європейських стандартів в Україні сприятиме розвитку місцевої демократії, посиленню автономії громад, підвищенню ефективності використання земельних ресурсів і формуванню сталого територіального управління. Водночас, стандарти формувалися під впливом історичних, економічних і соціокультурних чинників окремих країн, тому для України важлива не механічна адаптація, а врахування національного правового середовища, традицій і сучасних викликів.

Ключові слова: Європейські стандарти, муніципалітети, земельні відносини, просторове планування, участь громад, сталий розвиток, територіальна громада, права людини, публічне управління.

Tsymbalyuk V.I. European standards of constitutional and legal support of the powers of municipalities in the field of land relations and the prospects for their implementation in Ukraine.

The article examines European standards of constitutional and legal support of the powers of municipalities in the field of land relations, taking into account the practice of European states. Scientists emphasize that, although the term «municipal property» is not always directly enshrined in the constitutions of the European Union countries, in fact there is a clearly defined material and

financial basis for the activities of municipalities. Its essence lies in providing local self-government bodies with real legal and financial instruments for land management, which ensures a balance of private, public and environmental interests.

Using the example of Germany, an urban planning model based on the principles of municipal autonomy and sustainable development defined by the Federal Building Code is analyzed. The author emphasizes that the constitutional provisions of the Basic Law of the Federal Republic of Germany have significant similarities with the Constitution of Ukraine, in particular regarding guarantees of local self-government, the right of communities to participate in decision-making, the protection of land as a public resource and ensuring a balance of interests of the community and the state.

The experience of the United Kingdom is also noted, where the competence of local councils covers the distribution of land plots, planning of territories, arrangement of recreation areas and cemeteries, while the possibility of delegating functions between levels of government, except for tax, is provided. This approach helps to avoid duplication of powers and creates conditions for the effective use of land resources.

Separate emphasis is placed on the Dutch system of spatial planning, which is based on multi-level interaction of central, provincial and municipal authorities, as well as on the provisions of the European Landscape Convention, which sets standards for sustainable development, environmental responsibility and public participation.

It is concluded that the implementation of European standards in Ukraine will contribute to the development of local democracy, strengthening the autonomy of communities, increasing the efficiency of land resource use and forming sustainable territorial management. At the same time, standards were formed under the influence of historical, economic, and socio-cultural factors of individual countries, so for Ukraine, it is not mechanical adaptation that is important, but taking into account the national legal environment, traditions, and modern challenges.

Key words: European standards, municipalities, land relations, spatial planning, community participation, sustainable development.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України позначений активними процесами децентралізації, що супроводжується передачею частини владних повноважень муніципалітетам. Особливої актуальності набуває сфера земельних відносин, оскільки земля є основним ресурсом для забезпечення економічного розвитку територій та реалізації інтересів місцевих громад. Попри здійснені кроки, українське законодавство все ще характеризується низкою недоліків: нечітким розмежуванням компетенцій між державними органами та муніципалітетами, недостатньою участю громад у прийнятті рішень щодо землекористування, відсутністю належних механізмів компенсацій і правового захисту у випадку обмеження прав місцевого самоврядування.

Європейські стандарти у цій сфері передбачають чіткі гарантії земельних прав муніципалітетів, прозорість процедур розпорядження землями, а також дієві інструменти залучення громадян до процесу ухвалення рішень. Тому виникає потреба у поглибленому аналізі зазначених стандартів та визначенні перспектив їх імплементації в українську правову систему з метою підвищення рівня правової автономії муніципалітетів, зміцнення місцевої демократії та забезпечення сталого розвитку територій.

Метою дослідження є з'ясування змісту та значення європейських стандартів конституційно-правового забезпечення повноважень муніципалітетів у сфері земельних відносин, аналіз можливостей і напрямів їх впровадження в Україні з урахуванням сучасних тенденцій децентралізації та розвитку місцевого самоврядування.

Стан опрацювання проблеми. Конституційно-правове забезпечення повноважень муніципалітетів у сфері земельних відносин є складовою ширшого процесу становлення ефективної моделі місцевого самоврядування, яка відповідає принципам демократичної держави та сучасним викликам розвитку суспільства. В українській правовій науці значна увага приділяється питанням децентралізації, реформування земельного законодавства, правового статусу територіальних громад та їхньої ролі у забезпеченні сталого розвитку.

Як зазначає Л.М. Гришко, досліджуючи питання права муніципальної власності у державах-членах ЄС, у більшості конституцій цих країн прямо не використовується термінологія «муніципальна власність», «власність місцевого самоврядування» чи «публічна власність», проте чітко закріплюється матеріально-фінансова основа діяльності муніципалітетів [1]. Це має безпосереднє значення і для земельних відносин, оскільки земля є складовою муніципальної власності та базовим ресурсом, на основі якого реалізуються повноваження місцевого самоврядування.

Нормативна основа права муніципальної власності, крім конституцій, визначається законодавством про місцеве самоврядування, спеціальними законами про муніципальну власність чи локаль-

ними актами. У цих джерелах закріплюються принципи управління муніципальною власністю, які спрямовані на забезпечення інтересів населення та реалізацію стандартів «доброго врядування» (good governance). У сфері земельних правовідносин це має проявлятися через обов'язок органів місцевого самоврядування розпоряджатися земельними ділянками відкрито, раціонально та з урахуванням потреб громади. Особливий акцент робиться на тому, що незалежно від того, хто визнається суб'єктом права муніципальної власності (громада чи органи місцевого самоврядування), у демократичних державах гарантується управління майном в інтересах жителів відповідних територій [1]. Звісно, це також стосується земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні громади та визначають її соціально-економічний розвиток.

Звідси випливає, що існує прямий зв'язок між повноваженнями органів місцевого самоврядування, інтересами громади та об'єктами муніципальної власності, насамперед земельними. Те, як муніципалітети здійснюють функціональне розмежування, набуття, використання й розпорядження земельними ресурсами, безпосередньо впливає на рівень правової автономії територіальних громад і на ефективність реалізації принципів сталого розвитку.

Піддубний О.Ю., Руденко Л.Д., Гбур Л.В., Нежевело В.В. та Олексюк В.П. підкреслюють, що ефективне управління земельними ресурсами потребує досягнення багатовимірного балансу. Вони виділяють кілька його вимірів: баланс інтересів усіх учасників процесу управління; баланс між потребами сьогодення та майбутніх поколінь; баланс очікуваних результатів і наявних ресурсів, що вимагає розробки альтернативних рішень; баланс між проактивними ініціативами та реактивною оцінкою досягнень; а також баланс свободи адміністрування та особистої відповідальності за результат [2].

Науковці наголошують, що застосування таких підходів, апробованих у країнах ЄС, може значно підвищити ефективність землеустрою в Україні, а також сприяти розширенню земельних повноважень органів місцевого самоврядування. Це дозволить краще задовольняти потреби громад, підтримувати високі соціальні, екологічні та економічні стандарти, стимулювати підприємницьку активність і зберігати природний потенціал територій. У контексті євроінтеграційних процесів така практика має ключове значення для утвердження принципів «Європи регіонів» [2].

Для України вивчення цих стандартів та практик має подвійне значення. З одного боку, воно дозволяє вдосконалити національну систему управління земельними ресурсами, підвищити ефективність і прозорість діяльності органів місцевого самоврядування. З іншого боку, воно відповідає стратегічному курсу держави на європейську інтеграцію, адже наближення національного законодавства до європейських підходів у сфері земельних відносин розглядається як важлива умова зміцнення правової держави, розвитку громадянського суспільства та виконання міжнародних зобов'язань України.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи конституційні засади земельних відносин у країнах Європи, особливу увагу слід приділити Основному закону Федеративної Республіки Німеччина, де питання землі, природних ресурсів та фінансового забезпечення муніципалітетів посідають чільне місце у системі конституційного регулювання.

Зокрема, у ст. 15 передбачено можливість соціалізації землі, природних ресурсів та засобів виробництва шляхом передачі їх у спільну власність або інші форми колективного господарювання на користь суспільства. Така норма є виразом концепції поєднання приватних і публічних інтересів, адже закон, що регулює порядок і розмір відшкодування, покликаний забезпечити баланс між захистом прав власників і потребами суспільного розвитку. Це положення демонструє пріоритетність публічного інтересу у сфері землекористування, який водночас не заперечує засад ринкової економіки. Не менш показовою є ст. 74, яка закріплює сфери конкурентної законодавчої компетенції Федерації та земель, серед яких - операції із земельними ділянками, земельне законодавство, субсидії на житло та пов'язані питання [3]. Такий механізм створює гнучку систему управління земельними ресурсами, що поєднує єдність правового регулювання з можливістю врахування регіональних особливостей. Іншими словами, у сфері земельних відносин забезпечується як централізоване, так і децентралізоване регулювання, що дозволяє ефективніше реагувати на потреби конкретних територій.

Важливу роль відіграють положення статей 105 і 106, які визначають розподіл податкових повноважень та закріплюють фінансову основу місцевого самоврядування. Землі отримують право встановлювати місцеві податки на споживання та збори, зокрема визначати ставку податку при придбанні земельної ділянки. При цьому громадам гарантується надходження від поземельного податку та податку з промислу, а також право самостійно визначати ставки цих податків у межах закону [3]. Такий підхід не лише забезпечує стабільність податкової бази, а й формує реальну фінансову автономію муніципалітетів, стимулюючи їхню зацікавленість у раціональному використанні земельних ресурсів і розвитку територій.

У цьому ми можемо простежити очевидну схожість між конституційними положеннями Німеччини та України у сфері земельних відносин. У Німеччині Основний закон визначає землю як суспільну цінність, використання якої має здійснюватися в інтересах громади, із закріпленням принципів раціонального планування, охорони довкілля та забезпечення потреб населення. Подібні підходи закріплені й у Конституції України, яка проголошує землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, а її використання повинно відповідати суспільним інтересам [4]. Це свідчить про те, що обидві країни виходять з єдиної правової логіки: земля не лише економічний ресурс, а насамперед фундаментальна цінність, пов'язана з добробутом суспільства.

У Німеччині муніципалітети виступають найнижчим рівнем просторового планування та наділені ключовими повноваженнями у сфері землекористування. Відповідно до Основного закону ФРН, міське планування (Stadtplanung) є складовою частиною муніципального самоврядування, яке гарантується Конституцією. Формально воно реалізується через систему планування використання земель (Bauleitplanung), що є обов'язковим завданням муніципалітетів і регламентується на загальнонаціональному рівні Будівельним кодексом Федерації (Baugesetzbuch, BauGB) та підзаконними актами - Положенням про використання земель (Baunutzungsverordnung, BauNVO) і Положенням про планові позначення (Planzeichenverordnung, PlanZV) [5].

Завдання муніципального рівня полягає у спрямуванні розвитку та інших видів використання землі на території громади таким чином, щоб забезпечити сталий розвиток поселень і соціально справедливе землекористування (параграф 1 BauGB). Це здійснюється у два етапи. По-перше, складається підготовчий план використання земель (Flächennutzungsplan), який визначає основні напрями розвитку для всієї території муніципалітету на горизонті близько 15 років. Він є обов'язковим лише для органів влади та встановлює загальне бачення розвитку територій. По-друге, муніципалітети ухвалюють обов'язкові плани забудови (Bebauungsplan) для окремих частин території громади. Такі плани вже мають юридичну силу для приватних осіб і визначають характер та інтенсивність забудови конкретних земельних ділянок (параграф 8 BauGB) [6].

Важливим елементом цієї системи є обов'язкова участь як державних органів, так і громадськості у процедурах підготовки планів. Це підсилює прозорість процесу, сприяє врахуванню різних інтересів і робить планування більш легітимним з точки зору місцевої демократії. Така модель свідчить, що муніципалітети ФРН виступають не лише адміністративними виконавцями рішень вищих рівнів, а й самостійними та впливовими суб'єктами управління землею, здатними формувати довгострокові траєкторії розвитку територій.

Аналіз наукової літератури дозволяє відзначити, що в державах-членах ЄС земельні відносини є одним із ключових елементів економічної основи місцевого самоврядування. Вони набувають особливого значення через трансформацію землі в об'єкт муніципальної власності, який не лише забезпечує матеріальну базу функціонування органів місцевої влади, а й виступає важливим інструментом реалізації публічного інтересу. Європейські держави виробили чіткі правові механізми захисту земель та інших природних ресурсів, що перебувають у власності муніципалітетів. Законодавство прямо передбачає, що такі об'єкти можуть стати предметом стягнення кредиторів лише у випадках, коли це спеціально дозволено законом. В іншому разі земля фактично виключена з кола об'єктів примусового відчуження, що покликано зберегти її публічний характер і стабільність місцевих фінансів. Це положення має фундаментальне значення, оскільки забезпечує збереження земель як ресурсу для розвитку територіальних громад у довгостроковій перспективі [7].

Показовим є і досвід Сполученого Королівства, де розмежування компетенцій між рівнями місцевого самоврядування торкається й земельної сфери. Ради графств, округів і приходів мають визначені законом повноваження щодо розподілу земельних ділянок, міського та сільського планування, облаштування зон відпочинку, утримання кладовищ та інших об'єктів, пов'язаних із землею. При цьому встановлюється можливість делегування частини функцій між різними рівнями влади, за винятком тих, що стосуються податкових повноважень. Такий підхід сприяє уникненню дублювання функцій і створює умови для більш ефективного управління земельними ресурсами на місцевому рівні [7].

Дослідження системи просторового планування в Нідерландах свідчить про чітке розмежування обов'язків між національним, провінційним та муніципальним рівнями влади. Національний уряд визначає пріоритети у сфері землекористування загальнодержавного значення (інфраструктура, енергетика, території міжнародної ваги), тоді як провінційні органи адаптують ці орієнтири до регіонального контексту, зосереджуючись на урбанізації, управлінні ландшафтами та охороні зелених насаджень. Водночас муніципалітети мають вирішальне значення у деталізації та практичній реалізації планів, адже саме вони визначають конкретне призначення земельних ділянок та ухвалюють місцеві плани землекористування (bestemmingsplannen), які є єдиними юридично обов'язковими документами. Ця модель демонструє багаторівневий підхід до управління землею, який поєднує

стратегічне бачення центральної влади з гнучкістю та відповідальністю місцевого самоврядування. Характерним є й те, що муніципалітети застосовують так зване «активне планування», яке передбачає не лише реагування на ініціативи забудовників, а й самостійне ініціювання змін у використанні землі - від викупу та підготовки територій до їх подальшого розвитку та продажу [8].

Важливим кроком у реформуванні нідерландської моделі став Закон про навколишнє середовище та планування (Omgevingswet), який набув чинності у 2024 році. Він об'єднав значну кількість нормативних актів і спростив систему управління, передбачивши прийняття муніципалітетами єдиного комплексного плану землекористування для всієї території громади. Це спрямовано на підвищення узгодженості просторової політики, швидкість ухвалення рішень та забезпечення більшої відкритості до інноваційних підходів у використанні землі [9].

Вивчення досвіду Нідерландів має особливе значення для України, оскільки їхня система просторового планування наочно демонструє, як можна поєднати стратегічне бачення центральної влади з реальними потребами територіальних громад. Для української моделі конституційно-правового забезпечення земельних відносин важливим є саме багаторівневий підхід, що забезпечує чіткий розподіл компетенцій між державою та органами місцевого самоврядування. Нідерландський приклад свідчить, що муніципалітети здатні виступати не лише виконавцями загальнодержавних рішень, а й активними суб'єктами управління землею – ініціювати розвиток територій, впроваджувати інноваційні механізми землекористування та формувати довгострокові стратегії розвитку.

Важливим етапом для розуміння європейських стандартів конституційно-правового забезпечення земельних відносин є міжнародно-правові акти, зокрема конвенції Ради Європи, що визначають принципи сталого розвитку, участі громадськості та належного управління територіями. Яскравим прикладом є Європейська ландшафтна конвенція (European Landscape Convention), яка закладає засади комплексного підходу до управління землею та простором, виходячи з цінності ландшафту як важливого елемента європейської культурної ідентичності та добробуту людини [10].

Цей документ демонструє, що ландшафт – це не лише природний або естетичний об'єкт, а результат взаємодії людини з довкіллям, який формує соціальну, економічну та правову тканину території. Конвенція визначає низку критеріїв, серед яких ключовими є сталий територіальний розвиток, прикладна цінність політики, участь громадськості та підвищення обізнаності. Перший критерій - сталий територіальний розвиток – вимагає, щоб будь-які дії щодо охорони, управління чи планування ландшафтів були частиною загальної політики сталого розвитку регіону. Вони мають поєднувати екологічну, соціальну, економічну, культурну й естетичну складові, забезпечуючи збалансоване використання територіальних ресурсів. Такий підхід водночас передбачає екологічну відповідальність і правову передбачуваність, що дозволяє уникати хаотичного землекористування. У продовження цього, другий критерій - прикладна цінність – полягає в тому, що реалізовані політики та проекти у сфері управління ландшафтами повинні бути зразком для інших, демонструючи ефективність та інноваційність підходів. Це сприяє формуванню європейського простору взаємного навчання, де найкращі практики стають еталоном для вдосконалення національних систем управління землею. Третій критерій, тобто участь громадськості, логічно випливає з попередніх, адже лише через активну взаємодію держави, місцевих органів влади та громадян можна досягти сталого результату. Конвенція закликає забезпечити реальну, а не формальну участь громадян у процесах планування, управління й охорони ландшафтів, створюючи простір для діалогу, консультацій та спільного ухвалення рішень. Нарешті, четвертий критерій, що стосується підвищення обізнаності, завершує цю систему. Сталий розвиток неможливий без формування у суспільства розуміння цінності землі та ландшафту. Конвенція зобов'язує держави сприяти просвітницькій діяльності, розвитку культури охорони природи та вихованню відповідального ставлення до простору, у якому живуть люди [10].

Варто відзначити, що в Україні вже створено досить розгалужену систему конституційно-правового забезпечення регулювання земельних відносин і повноважень органів місцевого самоврядування. Конституція України (статті 13, 14, 140–146)[4] визначає землю як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави, а також закріплює право територіальних громад і їхніх органів самостійно вирішувати питання місцевого значення. Норми Основного Закону деталізуються у спеціальних законах, серед яких: Земельний кодекс України 2001 року [11], Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 1997 року [12], Закон «Про землеустрій» 2003 року [13], 2011 року, Закон «Про охорону земель» 2003 року [14] та інших нормативно-правових актах.

Проте сама по собі кількість нормативних актів ще не свідчить про відповідність сучасним європейським стандартам. Адже, відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, ключовим є не лише формальне закріплення повноважень муніципалітетів, а й їхня спроможність реально впливати на управління [15], зокрема і земельними ресурсами в інтересах громади. Тут

важливими стають узгодженість і якість національного законодавства, а також рівень правової культури як представників органів місцевого самоврядування, так і самих мешканців. Без належного розуміння цінності земельних ресурсів, усвідомлення прав і обов'язків, підвищення правової освіченості та практики участі громадян у вирішенні питань місцевого значення законодавчі норми ризикують залишатися декларативними.

Висновки. Загалом, європейський досвід формування системи земельних відносин і просторового планування дійсно становить значний ціннісний орієнтир для України. Вивчення практик держав-членів ЄС демонструє, що чітке розмежування повноважень між рівнями влади, законодавче закріплення ролі муніципалітетів та створення ефективних механізмів управління земельними ресурсами сприяють збереженню публічної власності, сталому розвитку територій і посиленню спроможності громад. Разом із тим, необхідно враховувати, що зазначені стандарти формувалися в конкретних державах під впливом їхніх історичних, економічних та соціокультурних чинників. Тому для України ключовим завданням є не механічне копіювання моделей, а адаптація напрацьованих підходів до власного правового середовища, національних традицій і сучасних викликів.

Особливо важливо запозичити європейське розуміння цінності землі як фундаментального елементу місцевого самоврядування, а також стандарти планування та механізми збереження територій. Паралельно слід розвивати правову думку серед мешканців громад, формуючи у них усвідомлення того, що земля є не лише економічним ресурсом, а й основою соціального добробуту, екологічної безпеки та відповідального управління. Застосування таких підходів створить умови для того, щоб земельні відносини в Україні розвивалися відповідно до кращих європейських практик, але з урахуванням вітчизняних реалій, забезпечуючи баланс між потребами держави, громад і кожного її мешканця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гришко Н.Л. Паво муніципальної власності у державах-членах Європейського союзу: питання конституційно-правового регулювання. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «ПРАВО». Випуск 29, 2020. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-29-12>.
2. Piddubnyi O.Yu., Rudenko L.D., Hbur L.V., Nezhevelo V.V., Oleksiuk V.P. Legislative support for expanding the land powers of local self-government bodies in Ukraine. *International Journal of Agricultural Extension*. 2021. Special Issue. P. 55-63. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7bd1920d-1886-489b-9984-a9666cdeb240/content> (дата звернення 3.10.25).
3. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf (Дата звернення 3.10.25).
4. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 3.10.25).
5. Germany | ARL-International. URL: <https://www.arl-international.com/knowledge/country-profiles/germany> (дата звернення 3.10.25).
6. BauGB – nichtamtliches Inhaltsverzeichnis. Gesetze im Internet. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bbaug> (дата звернення 3.10.25).
7. Європейські стандарти місцевого самоврядування та регіональна політика ЄС: навч. посіб. / М.І. Воронов, Ю.В. Градова, Л.М. Гришко [та ін.]; за заг. ред. В.О. Серьогіна. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2022. 244 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/378610542_EVROPEJSKI_STANDARTI_MISCEVOGO_SAMOVRADEVANNA_TA_REGIONALNA_POLITIKA_ES (дата звернення 3.10.25).
8. Netherlands | ARL-International. URL: <https://www.arl-international.com/knowledge/country-profiles/netherlands/rev/2377> (дата звернення 3.10.25).
9. 4. Environment and Planning Act of the Netherlands (Omgevingswet) - Climate Change Laws of the World. Law and Policy Search - Climate Change Laws of the World. URL: https://climate-laws.org/document/environment-and-planning-act-of-the-netherlands-omgevingswet_6f48 (дата звернення 3.10.25).
10. The European Landscape Convention (Florence, 2000). URL: https://www.iflaeurope.eu/assets/docs/European_Landscape_Convention-Txt-Ref_en.pdf_.pdf (дата звернення 3.10.25).
11. Земельний кодекс України: Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III: станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 3.10.25).
12. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР: станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення 3.10.25).

13. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 № 858-IV: станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text> (дата звернення 3.10.25).
14. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-IV: станом на 8 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення 3.10.25).
15. Європейська хартія місцевого самоврядування: Хартія Ради Європи від 15.10.1985: станом на 16 листоп. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення 3.10.25).